

Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» аттуу кандидаттык диссертациясын алдын ала коргоосу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.20.616 Диссертациялык кеңешинин өткөрүлгөн кезектеги отурумунун

№ 12 ПРОТОКОЛУ

2022-ж. 19-январь

Бишкек шаары

Отурумга диссертациялык кеңештин 16 мүчөсү катышты:

1. Акматалиев Абдылдажан Амантурович – диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
2. Ыйсаева Нурзина Токторбековна – филология илимдеринин кандидаты, диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы. Адистиги: 10.01.01;
3. Айтпаева Гульнара Амановна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.02, 10.01.09;
4. Орозобекова Жылдыз Калмашевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
5. Мамбеталиев Кубан Илиязович – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
6. Кадырмамбетова Айнура Күмөновна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
7. Абакиров Курманбек Абакирович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
8. Тиллебаев Садык Алаханович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
9. Байгазиев Советбек Орозканович – филология илимдеринин доктору, профессор. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
10. Искендерова Суусар Искендеровна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
11. Орозова Гүлбара Жалаловна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
12. Эгембердиева Аида Абдыжапаровна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
13. Асанова Алтын Асановна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.10;
14. Койчуев Бахтияр Турарович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.03;
15. Джумагазиева Нуржан Курманбековна – филология илимдеринин кандидаты. Адистиги: 10.01.10

КҮН ТАРТИБИНДЕ КАРАЛУУЧУ МАСЕЛЕ

4. Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» аттуу темадагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын алдын ала коргоосу.

УГУЛДУ:

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев ачып, күн тартибинде каралуучу маселе менен тааныштырды.

Диссертациянын темасы «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» деп бекиген жана илимий жетекчиси ф.и.д., профессор А.И. Мусаев). Диссертациялык иш К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Кыргыз адабияты кафедрасында (№6 протоколу, 28.03.2018) бекитилген.

Ишти кароо үчүн төмөнкү эксперттер дайындалган:

Филология илимдеринин доктору Мамбеталиев К.И.;

Филология илимдеринин доктору Кадырмамбетова А.К.;

Филология илимдеринин кандидаты Сыдыков Н.

Изилдөө К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Кыргыз адабияты кафедрасында аткарылды.

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев илимий иштин мазмунун баяндап берүү үчүн диссертантка сөз берди. Диссертациялык ишинин кыскача мазмуну жана илимий жыйынтыктары тууралуу диссертант Эшмамбетова Нурайым төмөндөгүлөрдү баяндады:

Диссертант Эшмамбетова Н.: Саламатсыздарбы, урматтуу диссертациялык кеңештин төрагасы жана мүчөлөрү. Алдын ала коргоого коюлуп жаткан диссертациябыздын темасы «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы».

Теманын актуалдуулугу. Диссертациялык иштин актуалдуулугу бир катар маселелерден көрүнөт. *Биринчиден*, XX кылымдын 90-жылдары кыргыз эли эгемендикке ээ болуу менен тарыхый мазмунга ээ бир топ өзгөрүүлөр болду. Мамлекеттин эгемен республика аталышы өлкөнүн саясий багытын аныктап, көптөгөн маселелерди жаңыча кароо зарылдыгын көрсөттү. Элибиздин басып өткөн тарыхына сынчыл мамиле кылып, айрым «актай» калган жерлерин толуктоо, жаңылоо милдети күн тартибине көтөрүлдү. Доордун алмашуусу бир катар түшүнүктөрдүн жаңылануусун шарттап, адабиятта да айрым маселелер жаңыланууга муктаж болуп турду. Кыргыз жергесинде өткөн идеологиянын негизги түшүнүктөрү кыйрап, анын аркасында мурда калыпка салынган «жашоо образы» бузулуп, ал адабий-теориялык ойлорго бир катар толуктоолор керектигин ачыкка чыгарды. *Экинчиден*, «базар экономикасы» деген түшүнүктүн келиши бир гана социалдык жашоо-тиричиликке өзүнүн таасирин тийгизбестен, коомдук-рухий, адеп-ахлактык, көркөм-эстетикалык дүйнө кабылдоого, анын натыйжасында жарандык коомдун дүйнө таанымына өзгөрүү критерийлерин сунуштап, байыркы доорлордон бери жашап келген кыргыздардын тарыхый баскан жолунун облигин жаңыча түзүү зарылдыгын коомчулуктун алдына койду. *Үчүнчүдөн*, жаңы доор социалдык чөйрөдө демократиялык коомдук түзүлүштүн калыптануусуна алып келип, жеке адамдын өздүк дүйнө кабылдоосу аркылуу болуп өткөн тарыхый окуяларга карата мамилеси менен эсептешүүгө шарт түзсө, адабий чыгармачылыкта ишке ашырылган мындай түрдүү ой

жорумга жалпылаштырып баа берүү маселесин да көтөрдү. *Төртүнчүдөн*, доордун алмашуусу «тапчыл көз караш» менен «болбойт» деген адабий дөөлөттөрдү толугу менен кайрадан талдоону, ага тарыхый принципте баа берүү маселесин адабий коомчулуктун алдына койсо, ушул дүйнө тааным менен четтетилген тарыхый инсандарды жана алар жашаган доордун көркөм чыгармада жашаган образын түзүү мүмкүнчүлүгүнө жаңыча мамиле керектигин көрсөтүп, кыргыз адабиятында адабий дөөлөттөрдүн ордун аныктоодо «көзүр» болуп турган коммунисттик моралдын критерийлерине өзгөртүүлөр жана толуктоолор керектигин да ачыктады. Ал улуттук адабий-көркөм мурастарга жаңыча, болгондо да плюралисттик көз карашта мамиле кылуунун зарылдыгын аныктап, «оң каарман» деген түшүнүккө карата болгон көз карашты мазмундук жактан өзгөрүүсүн милдеттендирди.

Изилдөөнүн максаты – Кыргыз адабиятынын тарыхый өнүгүшүндө тарыхый чындыктын көркөм интерпретациялоонун бир нече катмары жашап өткөнү талашсыз. Андай көркөм аңдаштыруунун пайда болушуна жана калыптануусуна, ошол мезгилдеги коомдук-саясий түзүлүш, философиялык агымдар, жарандык коомдун дүйнө кабылдоосу, жеке чыгармачыл адамдын улуттук жана жалпы адамзаттык дүйнө таанымына тийгизген таасири маанилүү роль ойносо да, алар адабиятчылар, тарыхчылар, коомдук ишмерлер, саясатчылар, акын-жазуучулар тарабынан кепке алынып, түрдүү мазмунда пикир айтылып, бирдиктүү концепция жарала элек экенин эске алуу менен, проблеманы монографиялык планда изилдөөнү, кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун пайда болуусун жана калыптануусун роман жанрынын мисалында ачып берүүнү максат кылдык. Бул максатты ишке ашырууда алдыбызга төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

- совет доорунда жана эгемендүүлүктөн кийин кыргыз адабият таануу илиминде тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышынын изилдениш абалын аныктоо;
- кыргыз адабиятында совет дооруна чейин тарыхый чындыкты көркөм аңдаштыруунун пайда болуусу жана калыптануусун жана совет доорунда тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун саясий жактан көзөмөлгө алынышы жана анын оң-терс жактарын ачып көрсөтүү;
- эгемендүүлүктөн кийин жарыкка чыккан кыргыз романдарында тарыхый чындыкты интерпретациялоонун эволюциясын иликтөө;
- эгемендүүлүктөн кийин кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты берүү чеберчилиги аркылуу азыркы тарыхый роман жанрынын өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү;
- азыркы кыргыз романдарындагы автордун көркөм ойлоо чеберчилигинин өнүгүшү аркылуу тарыхый чындыкты интерпретациялоонун көркөм дөөлөтүн тастыктоо.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

- эгемендик жылдары кыргыз адабиятына таандык адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү аныктап, алардын негизги сапаттык белгилерин адабий коомчулукка жана жалпы окурман журтка жеткирүү, практика менен теориянын ортосунда айырмачылыкты жоюу аракети көрүлүп келет. Бул маселелер тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоого, өзгөчө көркөм аңдаштыруу менен аны чыгармачылыкта колдоно билүүнүн ортосундагы байланышты түзүүгө, кыргыз эли калыптандырган чындыкты көркөм кабылдоо менен азыркы окурмандын эстетикалык табитин байланыштырууда адабий изилдөөлөрдүн ролун күчөтүү зарыл;

- Окурмандын көркөм чыгармага болгон табити азыркы коомдун адабий-эстетикалык талаптарын толугу менен ичине камтыгандыктан, чыгарманын окурман чөйрөдө канчалык кабыл алынышы менен бирдей каралышы шарт. Дүйнөлүк адабий коомчулукта аныкталган бул критерий чыгармадагы көркөм интерпретациялоонун ордун аныктоодо маанилүү орунду ээлейт;
- Тарыхый чындык тарыхый мазмунга ээ болгон бардык чыгармалар үчүн канчалык маанилүү орунду ээлесе, анын көркөм чыгармада жашап калуусуна автордук көркөм интерпретациялоо ошончолук маани-маңызга ээ;
- Кыргыз элинде тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо иштери тээ байыркы мезгилдерден бери карай калыптана баштаган. Анын башаты улуттук адабияттын байыркы үлгүлөрүндө алгач ирет орун алып, кийинки мезгилдерде улам толукталып жүрүп отурган;
- Кыргыз адабиятында өткөн кылымдын 60-жылдарына чейин тарыхый болмушту сүрөттөөдө көркөм интерпретациялоо адабий-эстетикалык жактан кадимки фольклордук ойлоо калыптандырган коллективдүү ойлоо табиятынан чыга алды;
- Жазуучуларда тарыхый окуяларды жана аны кыймылга келтирген каармандардын көркөм элесин түзүүдө улуттук керектөөнүн талабын аткаруу башкы маселе турду. Ал түрдүү кырдаалдар менен аныкталууга тийиш болсо да, башкысы жанрдын табиятын пайдаланууда улуттук көркөм аңдаштыруу жана аны улуттук керектөө менен айкалыштырууну автордук көркөм интерпретацияга милдеттендирген;
- Тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо автордук көркөм ойлоо жанрды аныктоого толук мүмкүнчүлүгү бар критерий экендиги аныкталды.
- Эгемендүүлүктөн кийинки автордук көркөм интерпретация тарыхый роман жанрынын негизинде доордун саясий көрүнүшүн көрсөтүүгө багыт алып, ошол доорго таандык кыргыздын улуттук жүзүн кадимки социалдык-турмуштук көрүнүштөр менен берүүгө, саясий элита катары көрүнгөн уруу башчылары менен бирге карапайым элдин турмушунун көркөм элесин түзүүгө аракет кылган;
- Автордук көркөм интерпретация калем кармаган адамдын индивидуалдуу чеберчилиги экендиги талашсыз. Анын жалпы улуттук көркөм кабылдоону, адабий дүйнө таанымды өнүктүрүүгө ролу тарыхый теманы өздөштүрүүдө, тарыхта болгон доорго тиешелүү окуяларды роман жанрынын табиятында көркөм интерпретациялоодо билинет.

Диссертациянын түзүлүшү: киришүүдөн, үч главадан, 6 параграфтан, корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Жалпы көлөмү 195 б.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси, негизги жоболор, илимге кошкон салымы, иштин апробациясы көрсөтүлдү.

1-Глава. «**Кыргыз адабият таануу илиминде тарыхый романдардын изилдениш абалы**» деп аталып, 2 параграфтан турат.

1.1. “Кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы жана совет доорунда изилдениши” деп аталып, анда көлөмдүү эпикалык чыгармаларда тарыхый чындыктын көркөм интерпретациялоонун табияты, жанрдык өзгөчөлүгү, кыргыз адабият таануу илиминде изилдениши каралды.

Жалпы адамзаттын басып өткөн тарыхый жолунан алып караганда чындыкты интерпретациялоонун көп кылымдык баскан жолу бар экендиги талашсыз. Кыргыз

адабияты кыргыз эли басып өткөн тарыхый турмушту адабий чыгармалар аркылуу көркөм-элестүү чагылдыруунун жолдорун байыркы мезгилдерден бери колдонуп келишкен. Бул параграфта алгач проблемага кең жана тар мааниде кайрылуу зарылдыгы көрсөтүлүп, кыргыз эли басып өткөн тарыхый доорлордун роман жанрында көркөм интерпретациялоонун объективдүү жагдайлары белгиленет. Элдин тарыхы менен түздөн-түз байланышта турган тарыхый доорду, ал аркылуу жаралган тарыхый өнүгүштүн улуттук аң сезимде жана жеке инсандар тарабынан кабыл алынышы бир эле роман жанрда пайда боло калбагандыгы эске алсак, тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун улуттук адабиятта алган ордуна экскурс жасалат. Кыргыз адабият таануу илиминде улут басып өткөн тарыхый чындыкты бир жанрдын алкагында кароо, б. а. роман жанрын алып, монографиялык планда изилдөөнүн себептери көрсөтүлөт. Маселеге буга чейин кайрылгандар бар экенин эскертилип, ага орус окумуштууларынын ойлорунан бир катар мисалдар келтирилет.

1.2. «Кыргыз адабият таануу илиминде тарыхый романдардын эгемендүүлүктөн кийин изилдениш абалы» деп аталып, эгемендүүлүктөн кийин бул маселенин изилдениши талдоого алынат. Тактап айтканда Кыргызстан эгемендүүлүгүн алгандан кийин «постсоветтик» деген аталышка ээ болгон өткөөл мезгил түзүлдү. Доордун алмашуусу көп түрдүү ойлоого мүмкүнчүлүк берген адабий процессти жаратты. Бул мезгилде «демократия» деген түшүнүккө жамынган жаңы идеялар жаралып, аны менен кошо кыргыз адабиятына жаңы ысымдар кошулду. Бирок анын алгачкы жылдарында көркөм ойлоону кучагына алып турган адабий чыгармачылык жаңыга умтулганы менен мурунку доордо калыптанган көркөм интерпретациялоодон биротоло кол үзүп кете алган жок. Аталган мезгилде биз үчүн маанилүү бир топ маселелер – тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодогу историзм принцибин колдонушу, чыгармадан орун алган эл массасынын орду, тарыхый инсан менен жөнөкөй адамдын образын түзүүдөгү жеке автордук чеберчилик, ойдон чыгаруунун өзгөчө көңүл бура турган көркөм каражатка айлануусу, ж. б. проблемалар илимий-теориялык жактан талдоонун зарылдыгын адабий коомчулуктун алдына койду. Кыргыз адабиятчылары К.Асаналиев, К.Артыкбаев, К.Даутов, А.Эркебаев, Ү.Казыбеков, А.Акматалиев, А.Мусаев, ж. б. адабиятчылар бул проблемага кайрылышып, мезгилдүү басма сөз аркылуу өз пикирлерин билдиришти. Алар бөлүп көргөзгөн проблемалар боюнча автор кандай изденүүлөргө барды, анын себеби эмне болду, ишке ашпай калган көрүнүштөр кайдан чыкты, тарыхый чындыкты көркөм чагылдырууда эмне себептен жазуучу мындай мүчүлүштүктөрдү четтете алган жок деген сыяктуу суроолорго жооп издешкен.

2-Глава: «Кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретациялоонун пайда болушу жана калыптанышы» деген аталыш менен берилип, эки параграфтан турат.

2.1. Кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты роман жанрында көркөм интерпретациялоонун пайда болуусу жана калыптануусу» деп аталып, кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун башаты тээ байыркы замандарда эле башталганы, бул проблемага кайрылган адабиятчылар бир ооздон белгилешкени, турмуштук жана тарыхый чындыкты көркөм чагылдыруунун кыргыз элине мүнөздүү «спецификалык өзгөчөлүгү» бар экенин түрдүү вариантта айтышканы илимий-теориялык көз караштарга таянуу менен жалпылаштырылат.

Тарыхый чыгармада тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо жазуучулук зор чеберчиликти ичине алган, ошол эле мезгилде татаал кырдаалдан жол таба алуучу тарыхты сүрөткер катары көрө билген, ал эми окуяларды сүрөттөөдө ошол тарыхтан керектүүсүн бөлүп бере алган чоң таланттын шыбагасына туш келүүчү чыгармачыл өнөр

экинин ачыкка чыгарып калыптанды. Өткөн тарыхый чындыкты роман жанрында көркөм интерпретациялоодо Т.Касымбеков «Сынган кылычта» өз алдынча мамиле кыла алган болсо, К.Осмоналиев «Көчмөндөр кагылышында», Т.Сыдыкбеков «Көк асабада» ошондой эле жеке дүйнө таанымдан өткөн тарыхты кароого жетишкен. Ал адабият таануу илиминде тарыхый романдын түрдүү вариацияларынын (тарыхый-революциялык, тарыхый-биографиялык, ж. б.) жаралуусуна өбөлгө түзгөн. Булардын баары өз мезгилинде тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо боюнча ага кызыккан жазуучуларга тажрыйба топтоого жол ачып бергени менен баалуу болуп саналат.

2.2. «Эгемендүүлүктөн кийин тарыхый чындыкты интерпретациялоонун эволюциясы» деп аталган параграфта алгач XX кылымдын акыркы он жылдыгынан тарта кыргыз элинин басып өткөн тарыхый жолуна, ал мезгилдерде болгон түрдүү окуяларга, доорго жаңыча мамиле этүүнүн зарылдыгы, ага баа берүүдө кыргыз адабиятчылары (К.Артыкбаев, О.Ибраимов, ж. б.) жаңы принциптерге таянып көз караштарын илимий коомчулукка сунуштаганы белгиленди. Тактап айтканда болуп өткөн тарыхый доорлорду таанып-билүүдө тарыхый принцип менен мамиле кылуу, андагы болуп өткөн реалдуу турмушту ошол доорго таандык коомдук-саясий, социалдык-экономикалык кызыкчылыктар менен айкалыштыра кароо түшүнүгү бул жылдары кыргыз интеллигенциясында жетилип калган. Алардын **биринчиси** – кыргыз элинде эркин ойлоого мүмкүнчүлүк берген көп түрдүү көз караштын болушу, б. а. окурмандардын бирдиктүү аракетине ээ болгон окурмандык эстетикалык табиттин өсүшү себеп болгон. **Экинчиси** - мына бул чейрек кылымдан ашык мезгилди ичине алган адабий түшүнүктөрдүн жаңыча калыптануусу, ага чейин болуп келген айрым көз караштардын мазмундук жактан «эскириши», адабий-эстетикалык жактан калыптанган улуттук түшүнүктөрдүн кайрадан жандануусу эл ичинде унутулбай сакталып келген тарыхый даректерге өз тарабынан мамиле кылууга шарт түздү. **Үчүнчүсү** – «тарыхый чыгарма» жаратуу үчүн кыргыз жазуучуларында адабий коомчулукта калыптанып калган салттарды колдонуу аракети бирдей болгону менен конкреттүү факты-материалдарды көркөм чыгарманын мазмунуна жайгаштырууда алардын көз караштары, чындыкты көркөм кабылдоо карата болгон ойлору бири-биринен айырмаланып чыга келди.

3-Глава: «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» деп аталат. Анын 1-параграфы «**Азыркы кыргыз романдарында тарыхый чындыкты берүү чеберчилиги – тарыхый романдардын жанрдык өзгөчөлүктөрү**» деген аталышта орун алып, анда өткөөл мезгилден кийин тарыхый чындыкты көркөм чыгармага жайгаштыруу, XX кылымдын 20-80-жылдарына салыштырмалуу бир кыйла татаалдашканы, ким эмнени кааласа ошону жаза берүүгө карата берилген «эркиндик» түзгөнү адабий чыгармага болгон талапты ошончолук оорлоштурганы, б. а. кыргыз адабиятында эгемендүүлүктөн кийин пайда болгон ар бир тарыхый роман алып келген чыгармачыл изденүүгө, анын азыркы адабий процесс жана адабият таануу илими үчүн баалуулуктары канчалык экендигине байланыштырылып каралды.

Эгемендүүлүктөн кийин «тарыхый» деген аталыш менен көптөгөн көлөмдүү чыгармалар жарыкка чыкса, мындай сандык көрсөткүчтөр менен бирге кыргыз тарыхый романдарында мазмундук да, формалык да изденүүлөр болду. Эгемендүүлүк кыргыз жазуучуларына болуп көрбөгөндөй чыгармачылык эркиндик (эмнени кааласа ошону жаза бергидей) бергени менен көп түрдүү ойлоо табиятына ээ болгон окурмандарга таасирдүү чыгарма сунуштоо жагы кыйынга турду. Ар бир автордун интерпретациялоо

чеберчилиги түрдүү болуп, майда деталдар менен коштолсо да, ал чыгарманын көркөм-эстетикалык табиятына өзүнүн ар кыл оттенкаларын калтырды.

Эгемендүүлүктөн кийин кыргыз адабиятында тарыхый доорго белгилүү бир тарыхый инсан аркылуу кароо, доордун тарыхтагы ордун дал ошол тарыхый личносттун жеке, коомдук-саясий аракетине, пендечилик турмушуна байланыштырып ачып көрсөтүү тенденциясы күч алды. Маселен, Александр Македонскийдин доорунда кыргыз эли жашаганын далилдөөгө аракет кылганын (К.Сактанов) роман-диалогия, орто кылымдагы Чыңгызхан бийликке келгенде да кыргыздар коомдук-саясий активдүү аракетте турганын (А.Оморов) роман-триология аркылуу көрсөтүүгө умтулушу авторлор тарабынан изденүү бар экенин билдирет. Мындай аракеттер андан кийинки калмак доорунун тарыхый элесин роман жанрында түзүүгө багыт алган А.Стамов «Хан Тейишинде», К.Качибековдун «Бүргө баатырында», А.Рыскуловдун «Атакенин Акболотунда» да сакталган.

Кокон хандыгы жана анын калыптануу процессине кайрылган Э.Турганбаев «Чыгыш жана чоң бийлер баяны» аттуу көлөмдүү чыгармасында тарыхты көркөм интерпретациялоого башка өнүгтөн мамиле кылат. Ошондой эле кыргыз элинин XVIII жана XIX кылымдагы коомдук-саясий турмушуна көңүл буруу Т.Касымовдун «Боронбай жана Төрөтай», К.Иманалиевдин «Шабдан батыр», Э.Отунчу уулунун «Молдо Асан», Ж.Токтоналиев «Хан Ормон», Э.Турсунов «Балбай» жана «Боронбай» романдарынын негизги объектисин түзөт. Ал замандын маданий табылгаларын кантип түптөлгөнүн элестетип түшүнүүгө багыт берген Э.Отунчу уулунун «Жеңижок», Т.Актановдун «Тыныбек, Актан, Табылды» сыяктуу көлөмдүү чыгармаларын кошууга болот. Бул чыгармалар роман жанрында кыргыз элинин тарыхый баскан жолунун ачылбай калган жактарын көркөм элестүүлүк менен ачып берүүгө аракеттенишип, ар бири кыргыз адабиятында маанилүү орунда турган көркөм чагылдырууда кыргыз адабиятында калыптанган тарыхый-биографиялык романдын табиятында изденгени байкалат.

Тарыхый чыгарма жаратууда көркөм интерпретациянын милдети тарыхый чыгарманын негизги компоненттери – өзөктүү окуялардан келип чыккан проблематиканы; тарыхый образдын милдетин аткаруучу каармандарды; кадимки болмуш менен тарыхый окуянын ролун; романдык татаал композициялык түзүлүштү; бирин-бири толуктап турган бир нече линиялык өнүгүүгө ээ болгон сюжеттик аракетти; ж. б. совет дооруна салыштырмалуу жаңылай алган. Демек, автор тандап алган тарыхый окуялар мамлекет менен элдин тагдырын, ага тикелей катышта турган жеке тагдыр менен коомдук-социалдык кызыкчылыктардын ортосунда болгон карама-каршылыкты - доордун жүзүн ачып берүүчү конфликттерди жазуучулук илимий ой жүгүртүүсүнөн өткөрүп, аны историзм принцибинде көркөмдөп айтууга жетишкен. Маселен, А.Стамов «Хан-Тейиште» көркөм интерпретациялоону тарыхчылардын изилдөөлөрүндө камтылган маалыматтар менен айкалыштырып баалоого жетишсе, А.Рыскулов «Атакенин Акболотунда» аны улуттук санжыранын идеялык мазмунунда топтолгон тарыхый чындыкты азыркы учурдун талабы менен байланыштырууга басым жасайт.

3-главанын 2-параграфы «**Эгемендүүлүктөн кийин тарыхый романдарда автордук көркөм ойлоо чеберчилигин өнүгүшү**» деп аталып, анда реалдуу көркөм ойлоодон тышкары мифтик, диний, мистикалык, ж. б. дүйнө кабылдоону адабий чыгармачылыкка колдонууга киришткени, мындай мамиле К.Сыдыгалиевдин «Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу» сыяктуу көлөмдү чыгарманы пайда кылганы белгиленди. Көркөм ойлоого жетекчилик кылган мындай дүйнө тааным, өзгөчө дүйнө кабылдоо касиети аркылуу эгемендүүлүктөн кийинки тарыхый романдарда **тема тандоо**

үчүн гана маанилүү роль ойнобостон, көркөм образ түзүүдө да өзүнүн таасирин тийгизгенин көрүүгө болот. Ага Э.Отунчиевдин “Молдо Асаны” менен “Жеңижок” үчилтиги мисал болуп берет. Көркөм интерпретациялоонун ролу элге белгилүү деталдар аркылуу “жоголуп кеткен” доорун **жандуу картинасын түзүү** – ал кырдаалдарда кыргыз кантип күн кечиргенин, пендечиликте эмнени баалап, кайсы сапаттарга артыкчылык бергенин, жек көргөн кемчилдигин, ынтазар албаган касиетин, октой атылган эмоциясы менен түрдүү шартта маңызы ачылган этнопсихологиясын чагылдыруудагы чеберчиликти талап кылса, тарыхый мазмунду чагылдыруу тарыхый маалыматтарды же улама сөздө, санжырада берилген окуяларды чыгармага дамамат киргизе берүү кызматына айланганы, тарыхый инсандын образын түзүүдө көркөм интерпретациялоонун жетишсиздиги, улама сөздөрдөн айырмалоочу “тарыхый романга” таандык ошол доордун жүзүн ача турган ойдон чыгарылган типтүү образдын тыкыр иштелбегендиги мисалдар менен көрсөтүлдү. Тактап айтканда тарыхый каармандын көркөм образын иштеп чыгууда көпчүлүк автордо тарыхый окуяга карата диахрондук жана синхрондук мамиленин сакталбагандыгы конкреттүү адам жашоосундай таасир калтыруучу окуялардын кемчил болушуна алып келгени белгиленди.

Көңүл бурганыңыздарга чоң рахмат!

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Суроолор барбы? Аида Абдыжапаровна сөз сизде.

Ф.и.д., доцент, Эгембердиева А.А.: Постсоветтик мезгилдеги романдар тууралуу айтып жатасыз. Конкреттештирип айтсаңыз. Кайсы жазуучулар, кайсы романдар, кайсы өңүттө сөз болду?

Диссертант Эшмамбетова Н.М.: Кыргыз адабиятында ХХ кылымда пайда болгон роман жанры турмуштук көрүнүштөр менен бирге белгилүү бир тарыхый чындыкты чагылдыруу аракетин 30-жылдардан тарта көрө баштаган. Маселен, К.Жантөшевдин “Каныбек”, М.Элебаевдин “Узак жол”, Т.Сыдыкбековдун “Кең-Суу” романдары белгилүү бир доордун тарыхый чындыгын интерпретациялап, көркөм туундуу түзүүдө улут басып өткөн тарыхый кырдаалдарга таянуу аркылуу реалдуу турмуштук белгилерди чагылдырууга жетишкен. Ал эми постсоветтик мезгилде К.Качибековдун «Бүргө баатыр» Т.Касымовдун «Боронбай жана Төрөтай», «Тагай бий», К.Иманалиевдин «Шабдан баатыр», А.Рыскуловдун «Атакенин Акболот», А.Стамовдун “Хан Тейиш”, Ж.Токтоналиевдун “Ормон хан”, Э.Турсуновдун “Балбай”, “Боронбай”, А.Оморовдун «Чыңгызхан», «Темирлан», К.Сактановдун «Искендер Зулкайнарын» (Александр Македонский), К.Сыдыгалиевдин «Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу», Р.Абдиевдин «Алай закымдары», Т.Актандын «Тыныбек. Актан, Табылды», А.Алиевдин «Шамы жаркыраган Майлысуу», Б.Алыкуловдун «Өмүрү өрнөк инсан», Б.Боркеевдин «Рыспай», Т.Касымовдун «Адам жана адам тагдырлары», А.Мырзакеевдин «Раззаков», Э.Отунчу уулунун «Молдо Асан, К.Сактановдун «Өмүр отун кечкендер», Ж.Токтоналиевдин «Абийир өлүмдөн бийик» ж. б. чыгармаларды кошууга болот.

Ф.и.д., ага илимий кызматкер, Г.Ж.Орзова: Менин оюмча тема абдан көлөмдүүдөй. Өткөөл мезгил дегенде кайсы периодду алдыңар? Мезгилин тактап берсеңиз?

Диссертант Эшмамбетова Н.М.: Суроонузга чоң рахмат! Өткөөл мезгил катары 1990-2010-жылга чейинки мезгил аралыгы каралган. Бул жылдар аралыгында адабияттын тарыхында бир топ романдар жаралган экен. Ал кайсы романдар экенин жогортон айттык. Кайталап айтуунун зарылдыгы жок го деп ойлойм. Мезгилдик жактан алганда постсоветтик мезгилдеги романдардын бардыгын карашыбыз зарыл болуп калды.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Суроолор барбы? Суроолор жок болсо анда эксперттерге сөз берели. Кубан Илиязович, сөз сизде.

Эксперттик комиссиянын төрагасы, ф.и.д. Мамбеталиев Кубан: Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» коргоого берилген адистикке, 10.01.01-кыргыз адабияты адистигине дал келет. Ишинин максаты катары тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы белгилүү бир концепция катары каралган. Бул багыттагы изилдөө зарыл экендиги көрүнүп турат. Изилдөө методдорунун изилдөөнүн бөлүмдөрүнө бардыгы толук дал келет. Тема актуалдуу. Илимий натыйжалары бар. Ал эми илимий натыйжалардын практикалык маанилери белгиленип турат. Диссертациянын материалдары өздөрүнүн ишинин мазмунунда чагылдырылды. Иштин мазмуну 14 эмгекте чагылдырылган. Анын ичинде 4 публикация орус тилинде, чет мамлекетте, анын ичинде Москвада да бар экен. Автореферат толугу менен диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максат жана милдеттерине дал келет. Эми мүчүлүштүктөрү жөнүндө айта кетсем, принципиалдуу түрдө мүчүлүштүктөрү деле жок. Анча мынча каталары бар, бирок муну “иш жүзүндө” (в рабочем порядке) тартипке келтирсе болот. Мүчүлүштүктөр мындай:

- 1) Киришүү бөлүмүндө “теманын актуалдуулугу” деген жери бир аз “чоюлуп” калыптыр, муну иретке келтириш керек. Окумуштуулардын тизмесин да “корректно” кылып жазыш керек. Бул бөлүмдө ашык сөздөр болууга мүмкүн эмес, ток этер жери берилет.
1. Титульный лист менен “Мазмуну” деген барактарды стандарттын талаптарына ылайыкташ керек. Параграфтын тушуна цифра берилет.
2. Тексттин ичине библиографияларды бериптир – 54, 98, 105, 127, 130, 144, 145 барактарда. Бул мындай жерге ылайыксыз.
3. Диссертацияда абзацтар жок түрдө үч барак катары менен (135-137-б.), эки барак катары менен (161-162, 174-175, 177-178 б.). Ошондой эле бир барак бир абзац болгон жерлери көп – 42-барактан башталып аягына чейин карап чыгыш керек.
4. Диссертант жазган В. Жирмунскийдин “Теория литературы” деп коюптурсун. Мындай эмгеги жок, бул китеп “Теория стиха” деген бүт дүйнөгө знаменитый эмгеги бар. Ошол жерди тактап карап, ондош керек.

Сунуштар. Диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясы бул кандидаттык диссертация боюнча жетектөөчү уюм катары 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча илимий адистиги бар К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин “Манастаануу жана кыргыз адабияты” кафедрасын бекитүүнү сунуш кылат.

Биринчи расмий оппонент катары изилдөөнүн проблемасына жакын эмгектери бар филология эмгектеринин доктору Мамбеталиев Кубан Ильясовичти, мени сунушташыптыр, мейли мен болуп берейин. Экинчи расмий оппонент катары адистикке тиешелүү эмгектери бар филология эмгектеринин доктору, доцент Жантаев Адилбек Сүйүндүковичти сунуш кылабыз.

Сунуштамалар. Диссертация өзүнчө монография катары жарык көрүүгө татыктуу. Диссертациянын негизинде окуу курал жазыш керек.

Корутунду. Эгемен доорунда жазылган роман жанрындагы чыгармалары бул эмгекте алгач ирет темада аталган багытта илимий илимий итликтөөдөн өткөрүлдү. “Көркөм интерпретация” деген проблеманын өзгөчөлүгү аныкталып, ушул

контекстте жетишкендиктер менен кемчиликтер белгиленди. Бул илимий иштин теориялык деңгээли жетиштүү жана мунун практикалык мааниси бар.

10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» деген темадагы диссертациясын кабыл алууну сунуш кылам.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Анда сөз филология илимдеринин доктору Кадырманбетова Айнурага берилет.

Эксперт, ф.и.д. Кадырманбетова Айнура: Урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү, мен дагы Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» деген 10.01.01-кыргыз адабияты адистиги боюнча жазылган кандидаттык диссертациясын окуп чыктым. УАК талап кылган формада 6 бет көлөмүндө пикиримди жаздым. Буга чейин диссертанттын өзү менен кезигип, айрым бир кемчиликтери тууралуу сүйлөшкөнбүз. Азыр иштин ток этер жерин эле айтып коёюн. Диссертация окуган адамга жакшы таасир калтырат. Изденүүчү адабиятты түшүнөт. Өз оюн жеткиликтүү кылып бере алат. Кыргыз романдарынын дээрлик бардыгы менен тааныш экендиги көрүнөт. Учурдагы УАКтын талабы боюнча ошол проблемада кимдер иштеген, кандай эмгектери бар, изилдөө деңгээли кандай деген суроонун негизинде обзор жасылыш керек. Мындан улам Нурайым Мукамбетовна 1990-жылдардын 20-30-жылдарынан бери роман жанрындагы чыгармаларды дээрлик окуп чыгууга аргасыз болгон. Ошону менен бирге кыргыз романистикасындагы ушул проблеманы кимдер талдоого алганын толук карап иштеп чыккан дешке болот. Иштеги дагы бир белгилеп коюучу жагы диссертант материалдар менен толук тааныш. Ошондой эле аталган маселеге байланыштуу теориялык адабияттар менен толук тааныш экенин, аларды белгилүү бир маселелерди аныктоода колдоно алганын көрөбүз. Мына ушундай ийгиликтери менен иште айрым бир мүчүлүштүктөр бар. Кээде айрым бир жакшы нерсени ашыкча жасап жибергенде тескери жыйынтык бериши мүмкүн эмеспи. Нурайымдын өзүнө дагы айтканын. Айрым бир пикирлерди берүүдө ар башка сүрөттөлүш менен кайталай берген учурлары бар. Мындан улам иштин көлөмү дагы көбөйүп кеткен. Биринчи, иштеги главалар, параграфтар бирин-бири толуктап, бирок ошол эле учурда ар биринин өзүнүн так аныкталган максат-милдети болуусу керек. Ал эми бул иште 2-главанын 1-параграфы 1-главанын 1-параграфында айтылган ойлорду эле кайталап, толуктоо менен чектелип калгандай пикир жаратат. 2-главанын 1-параграфы айрым толуктоолорго муктаж. Экинчи, көркөм текстке, образдар системасына илимий талдоолор азыраак. Негизинен жалпы сөздөр, үстүртөн баяндоочулук, бир эле ойду бир канча вариантта кайталап айтуучулук сындуу кенемтелер кездешет. Үчүнчү, иштин жалпы корутундусу жана коргоого коюлуучу жоболору дагы конкреттештирилип, иштин структурасында каралган маселелерге карата иретке келтирилиши зарыл. Төртүнчү, диссертациянын темасында бир аз так эместик бар. Бул эми коргоого жетип калган иштин темасын оңдоого болбойт. Бирок, иштин темасын бекитип жатканда жакшылап карап, тактап бекитишсе болмок. Мен айткан сунуштар ушундай. Жетектөөчү мекеме катары мен дагы К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун Кыргыз тили жана адабияты кафедрасын сунуштайм. Ал эми оппонент катары Тиллебаев Садык Алахановичти, экинчи оппоненттике Жантаев Адилбек Сүйүндүковичти

сунуш кылам. Жыйынтыктап айтканда, бул ишти 10.01.01-кыргыз адабияты адистиги боюнча коргоого сунуш кылса болот.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Рахмат! Анда үчүнчү эксперт Н.Сыдыковдун пикирин окуп коюу үчүн сөз окумуштуу катчы Н.Ыйсаевага берилет.

Диссертациялык кеңештин катчысы, ф.и.к. Н.Ыйсаева: Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» деген темада 10.01.01-кыргыз адабияты адистиги боюнча жазылган кандидаттык диссертациясына үчүн эксперт катары ф.и.к. Н.Сыдыков агайдан 6 бет көлөмүндө пикир келип түшкөн. Корутундуда бардык пункттар боюнча терең талдоолору менен жыйынтыкты берген. Эксперт диссертацияда кыргыз адабият таануусу үчүн олуттуу мааниге ээ болгон төмөнкүдөй белгилер бар экенин белгилейт: 1. Кыргыз адабият таануусунун бүгүнкү талаптарына ылайык олуттуу маселелер коюлган. 2. Диссертациянын жыйынтыктары жаңы. 3. Илимий иштин жыйынтыктары адабият таануу үчүн маанилүү (жогору). 4. Диссертация азыркы адабият таануунун магистралдуу багыттарына толугу менен төп келет. 5. Илимий иштин жыйынтыктары кыргыз адабият таануусунда кеңири колдонулат.

Айрым мүчүлүштүктөр: Эмгекте олуттуу түрдөгү кемчилик кездешпейт. Бирок стилдик жана пунктуациялык каталар бар. Ошону менен бирге, пайдаланылган адабияттарда айрым китептердин чыккан жери көрсөтүлгөн эмес. Буларды дагы бир сыйра карап, ондоп койсо, иш өз максатына жетет.

Сунуштар: Диссертант адабияттын башка тармагына кетип калбай, кыргыз адабияты, анын ичинде романдар боюнча изилдөөлөрүн улантышы керек. Бул үчүн анын даярдыгы жетиштүү экенин белгилейт.

Жетектөөчү мекеме катары И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин мамлекеттик тил жана маданият институнун Кыргыз адабияты жана аны окутуунун адабияты окутуунун технологиялары кафедрасын бекитүүнү сунуш кылат. Биринчи расмий оппентке ф.и.д. Тиллебаев Садык Алахановичти, экинчи расмий оппент катары Жумакадырова Карлыгачты сунуш кылган.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А. А. Акматалиев: Рахмат! Пикир айтуучулар барбы?

Ф.и.д. Тиллебаев С.А.: Урматтуу, коллегалар, чынында тема өтө көп мээнетти талап кыла турганын көрүп жатабыз. Бир чыгарма боюнча жазса болот. Бир мезгилдик алкак боюнча жазса болот. Ошонун ичинде романдар тууралуу жазуу өтө машакаттуу иш экенин күбөлөйт. Азыр айтып жаткан “Атакенин ак болот” өзү эле 670 беттен турат. Мына ушундай көлөмдөгү романдардын баардыгын окуп чыгыш, мунун өзү карандай мээнет деп койсо болот. Ал эми ал окугандан кийин ар бирине анализ берип чыгуу, бүтүндөй кыргыз романдарынын контекстинде карап чыгуу, кагазга түшүрүш диссертанттын мээнеткечтигинен кабар берип турат. Мына ушундай теманын татаалдыгын эске алуу керек. Ишти коргоого чейин эксперттер белгилеген кемчиликтерин кайра карап чыкса иш өз деңгээлине чыгат деп ойлойм. Диссертантка ийгилик каалайм.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А. А. Акматалиев: Чындыгында эгемендүүлүк мезгилинен кийин өтө көп романдар жарык көрдү. Бирок ошолордун айрымдарын сөз кылууга деле болбойт. Майдаланып кирип кеткен жерлери көп экен. Мисалы, жыйырмадай романды окуп чыксаң, анын ар бирине анализ берип чыгуу өтө кыйын. Ошондуктан окурмандарга жеткиликтүү, окумдуу чыгармалар

жөнүндө карасаң деген пикирдемин. Айтылган сунуш пикирлерге мен да кошулам. Бул боюнча Ү.Култаева дагы докторлук диссертация жазган. Көптөгөн окумуштуулар иштеп келген. Ошолорду да карап чыгуу зарыл. Эң башкысы антиплагиаттын чечимин бизге өткөрүп бериңиздер демекчимин. Биз убакыт берели, февраль айы айтылган сын пикирлердин үстүндө иштеп чыкса, март айында отурум жасасак болот деп турам. Кезек деле анча көп эмес. Анда төмөнкүдөй жыйынтыкка келели. Биринчи оппонентке Тиллебаев Салык Алахановичти, экинчи оппонентке ф.и.к. Жумакадырова Карлыгачты коёлу. Акнда кабыл алып койсок.

Издөнүүчү Эшмамбетова Нурайымдын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» деген темадагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын коргоого сунушталсын. Добуш берип койсоңуздар.

Баары – 14

Макул – 14

Каршы – жок

Бир добуштан кабыл алынды.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, угуп жана талкуулап, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д.10.20.616 Диссертациялык кеңешинин отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» аттуу кандидаттык диссертациялык иши жөнүндөгү эксперттик топтун корутундусу кабыл алынсын;

2. Диссертациялык ишке расмий оппоненттер катары филология илимдеринин доктору Тиллебаев Садык Алаханович, филология илимдеринин кандидаты, доцент Жумакадырова Карлыгач, ал эми жетектөөчү мекеме катары К.Тыныстанов атындагы БМУнун Кыргыз тилин жана адабияты кафедрасы бекитилсин.

3. Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын «Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы» аттуу темадагы 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн даярдалган эмгеги Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет деп эсептелсин жана коргоого сунушталсын.

Д.10.20.616 Диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик

Акматалиев А.А.

Д.10.20.616 Диссертациялык кеңештин катчысы, ф.и.к.

Бийсаева Н.Т.